

ERDEM

Sayı/Issue: 89 Aralık/December 2025

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Benzerlik Taraması Yapıldı- intihal.net

Başvuru/Submitted: 15-01-2025

Kabul/ Accepted: 17-07-2025

Yayın/ Publication: 20-12-2025

Attâr'ın Ahları

Fatma Kopuz Çetinkaya | [0000-0002-7162-2355](mailto:fatmakopuz@gmail.com) | fatmakopuz@gmail.com
Dr. Öğretim Üyesi | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Ankara | Türkiye
<https://ror.org/05ryem72>

Atf: Kopuz Çetinkaya, Fatma (2025). "Attâr'ın Ahları", *Erdem*, Aralık, Sayı:89, s. 159-186

Öz

Ferîd ve Attâr mahlası ile tanınmış Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâbûrî (ö. 618/1221) İranlı büyük şair ve mutasavvıflardan biridir. Attâr, nazım ve nesir olarak pek çok eser yazmış ve bu eserlerin birçoğu çeşitli zamanlarda dilimize tercüme edilmiştir. Anadolu coğrafyasında da konu, mazmun ve üslup bakımından beğeniyle okunup örnek alınan ve eserlerine nazire yazılan isimlerden birisi olmuştur. *Mantıku't-tayr*, *Tezkiretü'l-evliya*, *Esrârname*, *Muhtarnâme*, *İlâhinâme*, *Pendnâme* tercüme edilen eserleri arasında yer almaktadır. Kaside, gazel ve tercilerden oluşan divanı ise henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Özellikle gazellerinde tasavvufun ana meselelerini, vahdet düşüncesini, mutlak varlığı, maddeler dünyasından uzak kalmak arzusunu, vuslat yolunda karşılaşılan sıkıntıları, manevi yolculuk için gerekli olan aşk ve âşıklık hallerini, sevgiliye duyulan özlemi coşkulu ve canlı bir üslupla dile getirmiştir. Tasavvufî fikirlerinden izler taşıyan şiirlerinde sembolik unsurlar göze çarpmaktadır. Çeşitli semboller ve hayali unsurlarla adeta okuyucuya kendi anlam dünyasının bir resmini çizmektedir. Bu bağlamda Attâr kendi aşkın düşünce ve tasavvufî görüşlerini somutlaştırarak anlatımını kolaylaştırmaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Geniş hayal dünyasını, sözünün inceliği ve dil zevki ile süslemiştir.

Âşık ile maşuk arasındaki iletişim, birbirlerine karşı besledikleri duygular, âşğın daima perişan olması, maşukun ise duyarsız ve acımasız davranması, maşukun bütün ilgisizliği ve cefasına rağmen âşğın aşkıdan vazgeçmemesi Attâr'ın gazellerinde sık sık işlediği konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Ferîdüddîn Attâr'ın gazellerinde, âşıklık hallerinin en belirgin özelliklerinden biri olan sürekli ıstırap içinde acı çeken âşığın derdinin bir dışı vurumu manasına gelen ah nidası ve feryat figan kavramları incelenecektir. İnceleme konusu olan bu kavramlara, divandaki gazeller tek tek incelenerek ulaşılmıştır. Çalışmada, ah ve figan ifadelerinin geçtiği gazellerin tamamı değil ilgili beyitler şahit olarak gösterilmiştir. Tercüme esnasında doğru çeviriye ulaşmak ve bağlamdan uzaklaşmamak adına sadece ilgili beyit değil tüm gazele bakılmıştır. Söz konusu bu ifadelerin ne sıklıkla ve nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Ferîdüddîn Attâr'ın, ah nidasını bazen fiil bazen isim türünden çeşitli kelimelerle terkipler oluşturarak farklı formlarda; figan kavramını da bazen müstakil bir hâlde bazen de çeşitli fillerle birleştirerek kullandığı tespit edilmiştir. İki ifadeyi de sevgiliden gelen cefa, sevgiliden ayrı düşmüş olmanın verdiği acı, sevgisine karşılık bulamamaktan duyduğu ıstırap sebebiyle derdinden dolayı ağlayıp ah eden bir âşığın dilinden yazdığı görülmüştür. Bu ahlar, feryatlar ve figanlar âşıklık halinin olağan bir yansıması olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ferîdüddîn Attâr, şiir, gazel, ah, figan.

Makale Bilgileri

Yapay Zekâ Beyanı

Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımda bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

erdemdergisi@akmb.gov.tr

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Dizinleme Bilgileri

Dergi MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index) ASOS, SOBIAD ve TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Wailings of Attar

Fatma Kopuz Çetinkaya | [0000-0002-7162-2355](https://orcid.org/0000-0002-7162-2355) | fatmakopuzz@gmail.com
Asst. Prof. Dr. | Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Eastern Languages and Literatures
Ankara | Türkiye
<https://ror.org/05ryemn72>

Citation: Kopuz Çetinkaya, Fatma (2025). "Wailings of Attar", *Erdem*, December, Issue:89, pp. 159-186

Abstract

Ebu Hamid Fariduddin Muhammed b., known with the pseudonyms Farid and Attar. Ebi Bekr Ibrahim-i Nishaburi (d. 618/1221) is one of the great Iranian poets and Sufis. Attar wrote many works in verse and prose, and many of these works were translated into our language at various times. In the Anatolian geography, he became one of the names that were read with admiration and taken as an example in terms of subject, content and style, and whose works were written in parallel. *Mantıku 'l-tayr*, *Tezkiretu 'l-evliya*, *Esrarname*, *Muhtarname*, *İlahiname*, *Pendname* are among his translated works. His diwan, which consists of odes, ghazals and terci, has not yet been translated into Turkish. Especially in his ghazals, he expressed the main issues of Sufism, the idea of unity, absolute existence, the desire to stay away from the material world, the troubles encountered on the way to reunion, the states of love and infatuation necessary for the spiritual journey, and the longing for the beloved in an enthusiastic and lively style. Symbolic elements stand out in his poems, which bear traces of Sufi ideas. It literally draws the reader a picture of its own world of meaning with various symbols and imaginary elements. In this context, Attar tried to facilitate his expression by concretizing his own transcendental thoughts and mystical views, and he succeeded. He embellished his wide imagination with the elegance of his words and taste of language.

The communication between the lover and the beloved, the feelings they have for each other, the fact that the lover is always miserable, the beloved acts insensitive and cruel, and the lover does not give up on his love despite all the indifference and suffering of the beloved are among the subjects that Attar frequently covers in his ghazals.

In this study, in Fariduddin Attar's ghazals, the concepts of sighing and wailing, which mean an expression of the trouble of the lover who suffers in constant agony, which is one of the most distinctive features of the states of love, will be examined. These concepts, which are the subject of examination, were reached by examining the

ghazals in the divan one by one. In the study, the relevant couplets, not all of the ghazals containing the expressions “ah” and “wailing”, were shown as witnesses. During the translation, not only the relevant couplet but also the entire ghazal was examined in order to achieve the correct translation and not to stray from the context. It focused on how often and how these expressions were used. Feridüddin Attâr uses the “ah” exclamation in different forms by combining various words, sometimes verbs and sometimes nouns; It has been determined that he uses the concept of wailing sometimes independently and sometimes by combining it with various verbs. It has been seen that both expressions were written in the language of a lover who was crying and sighing because of his troubles due to the suffering from his beloved, the pain of being separated from his beloved, and the agony of not being able to reciprocate his love. He used these sighs, wails and wailings as a normal reflection of the state of love.

Keywords: Fariduddin Attar, poetry, ghazal, sigh, wailing.

Article Information

<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
<i>Ethics Committee Approval</i>	The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that ali referenced works are listed in the bibliography.
<i>Complaints</i>	erdemdergisi@akmb.gov.tr
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index), ASOS, SOBIAD and TR Dizin.
<i>Conflict of Interest</i>	There is no potential conflict of interest in this study.

Giriş

Ferîdüddîn Attâr klasik Fars edebiyatının en önemli mutasavvıf şairlerinden biridir. Nitekim kıymeti ve sözünün derinliği Anadolu'ya kadar gelip klasik Türk edebiyatında da kendinden izler bırakmış ve birçok eseri Türkçeye çeşitli zamanlarda defalarca tercüme edilmiştir. Bu çalışmada Attâr'ın henüz dilimize tercüme edilmemiş eseri; gazel, kaside ve tercilerden oluşan divanındaki gazelleri üzerinde durulacaktır. Divanda 27 kaside, 3 terci, 82 beyitlik Fütüvvetnâme adlı mesnevisi ve 794 tane gazeli bulunmaktadır. Çalışmada verilen örnek beyitlerde Sa'id-i Nefîsî'nin (1389 hş.) tashih ettiği *Divân-ı Attâr-ı Nişâbü'rî* (Attâr 1389 hş.) ve Takî-yi Tefazzulî'nin (1390 hş.) tashih ettiği *Divân-ı Attâr* eserlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserlerde bir beyitte “ah اِه ” ifadesi yerine “bûبُ ” kelimesi kullanılmıştır. Bu nedenle beyitlerin kaynağı verilirken ilk gösterimden sonra *Dîvân-ı Attâr* (tsh. Tefazzulî) ve *Dîvân-ı Attâr* (tsh. Nefîsî) olarak gösterilmiştir.

Klasik nazım türlerinin pek çoğunu kullanan Attâr, daha çok mesnevi ve gazelde başarı sağlamıştır. Orijinal ve yer yer aşkla dolu rubâîler yazmışsa da bu türde Hayyam'ın rubâîleri derecesine ulaşamadığı (Şahinoğlu 1995: 95) ifade edilmesine rağmen Attâr'ın 2088 rubâiden oluşan *Muharnâme* adlı eseri sayıca Hayyam'dan daha fazla rubâî yazdığını göstermektedir. Bununla birlikte rubâîlerinin lafız, anlam ve nitelik bakımından Hayyam'dan zayıf olduğunu söylemek gerçeğe olmayacaktır.

Kasideleri naat, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkındadır. Attâr'ın ustalığı ise tasavvufî gazellerinde aranmalıdır. Attâr, bu nazım şeklinde yalnız yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen sûfî olsun olmasın tüm şairlerin örnek aldığı bir isim olmuştur. Gazel ve mesnevilerinde Senâî dâhil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir. Gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücud telakkisini, ilâhî yolculuk için gerekli kabul ettiği aşkı ve âşıklığı dile getirir. Attâr, gazelleri için uygun ve kulağa hoş gelen vezinler kullanmıştır ve *Dîvân*'ında yer alan gazellerinin büyük bir kısmı rediflidir (Şahinoğlu 1995: 95). Tasavvuf etkilerinin tezahür ettiği şiirlerinde, ilk görünen anlamın altında yatan tasavvufî anlama yorum yapabilmek çok önemlidir. Her okuyucu kendi anlam dünyasında farklı bir yorumla bakabildiği için, Attâr'ın şiirlerde kendine göre ayrı bir tat bulabilmektedir. Attâr'ın sembolik dili ve derin anlamları, şiirlerin her okuyucu tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmesine olanak tanırken bu özelliği onun dilinin ve eserlerinin

evrenselliğini ve zamansızlığını ortaya koymaktadır (Temiz 2024: 1198). Şairin çeşitli hayaller bakımından sahip olduğu yeteneği, konuları birbirine bağlamadaki kabiliyeti, sözünün inceliği, şevki ve zevki, okuyucuyu etkiler. Akıcı, temsil ve benzetmelerle açıklayıcı bir üsluba sahiptir (Safâ 1386 hş.: 858).

Attâr Tezkiretü'l-evliya hariç diğer tüm eserlerinde temsil, tenasüp, teşbih (Uzunoğlu Sayın 2020: 170), intak, tezat gibi çeşitli sanatları kullanarak metinlerini canlı, akıcı ve ilgi çeken bir forma sokmayı başarmıştır. Mesnevilerindeki canlı ve coşkulu dilini gazellerinde de görmek mümkündür. Çeşitli temsiller, semboller, terkipler, kavramlar kullanarak kendi iç dünyasındaki düşüncelerini canlı bir hâle getirmiş ve duygularının yoğunluğunu bu şekilde göstermeye çalışmıştır. Bu kavramlardan biri “ah” diğeri de “fıgan” olmuştur. Bu iki ifade ile Attâr, âşıklığın en belirgin özelliklerinden olan ‘acı’nın derecesini, duyduğu özlemi, hissettiği ıstırapı bu iki kelime ile dışa vurmuştur. Bu acıyı bazen başka kelimelerle terkip halinde ya da çeşitli fiiller ile ifade etmiştir. Gazellerinde ah nidasını, fıgan kelimesine oranla daha yoğun bir şekilde kullandığı görülmektedir. 38 gazelinde 54 defa ah kavramını, 24 gazelinde de 29 defa fıgan kelimesini kullandığı tespit edilmiştir.

Attâr’ın Gazellerindeki Ahlar

Ah sözü isim olarak öç, inleme, beddua; ünlem olarak söyleniş tonuna göre pişmanlık, öfke, sevgi, özlem, beğenme veya somut olarak hissedilen acıyı ifade ederken kullanılan bir sözcüktür (Türk Dil Kurumu). Bu anlamlardan yola çıkarak klasik edebiyattaki ahlara bakacak olursak âşığın bazen; sevgiliden ayrı düşmesi, bu ayrılık kederi ile özlem içinde acı çekmesi, sevgiliden uzak kalmaya güç yetirememesi nedeniyle duyduğu hasretten dolayı ahlara çektiğini görmekteyiz. Ah nidası bazen ise âşığın; tüm cefaları ve zulümlerine sabır göstermesine rağmen sevgilinin kendisine merhamet etmemesine karşı duyduğu öfkeye işaret eden bir sesleniş, bir beddua, bir feryat olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Klasik edebiyat geleneğinde şairler çeşitli nedenlerle ah ederler. Söz konusu dönem şiirlerinin çoğunda sevgili yüzünden çekilen ıstırap sebebiyle ah sözünün kullanıldığı görülmektedir. Arapça bir iç çekiş ve iştiaht nidası olan ah, aşk ateşi ile kulun inleyişi manasına gelmektedir (Cebecioğlu 2009: 36). Genellikle âşığın bir özelliği olarak kullanılan ah, klasik Türk edebiyatında da şairlerin bir nevi sanatlarını göstermek üzere faydalandıkları bir araç

olmuştur. Bu anlamda ah farklı ve zengin tahayyüllerle kullanılarak âşıklık hâllerine tercüman olmuştur. Bunun yanında, sürekli sevgilinin cefası, cevri ve vefasızlığıyla muhatap olan şair, hâlini anlatmak için elindeki ender güçlerden olan ahı en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmıştır (Özyürek 2017: 165). Klasik Türk edebiyatında da Fuzûlî, Zâtî, Bâkî, Yunus Emre, Hayalî Bey ve Şeyhî gibi önemli şairlerin benzer saiklerle ah ile feryat ettikleri, sevgilinin cevrenden yakındıkları görülmektedir (Pezûk 2012: 143,144).

Aynı zamanda âşık kişinin iç âlemindeki ateşin ve elemin ifadesi olan ah ünlemi, Allah isminin ilk ve son harfleri bir araya getirilince de ortaya çıkmaktadır. O halde ah, Allah demektir. Âşık kişinin ah demesi, Allah'a sığınması, O'ndan yardım dilemesi anlamına gelmektedir (Uludağ 2005: 26). Tasavvuf terimlerinde bu şekilde anlamlandırılan ah nidasının Attâr'ın gazellerinde hangi anlamlarda ve ne şekilde yer aldığı aşağıda tanıkları ile görülecektir.

Gazellerde geçen ahlara bazen yalın şekilde bazen de bir fiilin nesnesi olarak ya da terkip halinde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu 54 ah sözcüğü yüklendiği anlam ve kullanım biçimi itibarıyla tasnif edilmiştir. Yalın halde 24 adet âh / آ; ah etmek anlamında 8 kez âh kerden آ ندرک; iç çekmek anlamında 6 kez âh avorden آ ندروا; ateşli ah, yakıcı ah anlamında 5 kez âh-ı âteşin آ نىشتآ; gönül ahı anlamında 4 defa âh-ı dil آ دولآ نوخ; kanlı ah anlamında 3 defa âh-ı hun-âlûd آ لىد; perde yakan ateş anlamında bir kez âh-ı perde-sûz آ زوس مدرپ; ciğer yakan anlamında bir defa âh-ı ciğer-sûz آ زوسرگج; ah çekmek anlamında bir defa âh keşiden آ ندىشك; (Afîfî 1372hş: 89) ve figan anlamında bir kez âh u figân آ نغف و olmak üzere toplamda 54 ah kullanılmıştır.

Söz konusu beyitlerin tamamını burada vermek mümkün olmadığı için yapılan tasnife göre kullanım sıklığına bağlı olarak şahit beyitler verilecektir.

Âh / آ : Gazellerde geçen yalın haldeki ahlara genel manada acı çeken, ıstırap içinde kıvranan, sevgili hasretiyle kavrulan âşığa işaret etmektedir. Sadece bir beyitte tasavvuf terim sözlüklerinde geçen, Allah ismine işaret eden ah nidası bulunmaktadır. Diğer tüm beyitlerde âşıklık hallerine işaret edilmektedir.

مردم آبی چشم را درین دریای اشک گاه در خون غوطه گاه از آه منبر یافتم

Mavi gözbebeğim bu gözyaşı denizinde

Bazen kana gark olmuş buldum bazen ah ile minberde

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Nefisî: 283)

Âşık olmanın en belirgin özelliklerinden birisi de çok fazla ağlayıp gözyaşı dökmektir. Bu beyitte Attâr bu duruma işaret etmektedir. Çok ağlamaktan gözyaşı denizi oluşur; gözler kızarır kan çanağına döner. Bu beyitteki ah, Allah isminin ilk ve son harfine işaret etmektedir (Cebecioğlu, 2009, s. 36). Nitekim minberde ah ederek oturmak ifadesi zihnimizde cami, mescit gibi bir ibadet mekânında çeşitli sebeplerle yakarış halinde iç çekerek dua eden, Yaraticıdan yardım ve af dileyen bir kul portresini oluşturmaktadır.

مشک از چین زلف می‌افشاند آه از ناف آهوان برخاست

Zülfünün kıvrımından miskler saçıyordu

Ceylanların göbeğinden ahlar yükseliyordu

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 22)

Yukarıdaki beyitte bulunan ah کلمesi Tefazzulî neşrinde olup Nefisî neşrinde “bû” olarak yer almaktadır. Bağlama uygun olarak ah ifadesi değerlendirildiğinde Attâr, sevgilinin saçından yayılan misk kokusunun ceylan miskinden daha güzel koktuğunu ve bu nedenle ceylanların miskin, bu kokunun güzelliğiyle şaşkınlık içinde ah ettiğini dile getirir. Nitekim edebiyatta sevgilinin yüzü ve diğer bütün organları her şeyden daha güzeldir. Bu sebeple saçının kıvrımından yayılan koku da ceylan miskinden daha üstündür.

سایه هرگز در آفتاب رسد آه کین کار چون توانم کرد

Gölge güneşe asla ulaşamaz ki

Ah! Bu işi nasıl yapabilirim ki

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 156)

Yukarıdaki beyitte güneş sevgilidir, eşsizdir, tektir ve ulaşılamazdır. Âşık ise gölge gibidir. Nasıl ki güneş ile gölge bir araya gelemese âşık da

maşukla buluşup bir araya gelemeyen yani kavuşmaları imkânsızdır. Attâr kavuşamayacağını bildiği halde ıstırap içinde ah ederek yine de bir çare düşünmektedir.

گر دلم بستدی و دم دادی آه من از تو داد بستاند

Eğer çalıp aldattıysan gönlümü

Benim ahım alır senden hakkını

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Nefisî:196)

Şair, yukarıda sevgilinin en bilinen özelliklerinden gönül çalmasını ifade etmekte, çeşitli oyunlarla âşığı oyalayıp aldattığını dile getirmektedir. Âşık, sevgiliden hakkını alacağını söyler ancak klasik edebiyatta şu iyi bilinir ki mâşuk asla kaybetmez. Burada şair, gönlündeki aşk acısına karşılık oç alma duygusuyla ve derin hasretin acısıyla ah edip inlemektedir.

آه سرد از نفس خام آید پدید آه گرم آتشین می‌بایدش

Soğuk ahlar ham kişiden yükselir

Ona ateş gibi sıcak bir ah gerekir

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 353)

Yukarıdaki beyitte aşk yolculuğundaki salikin ham veya pişmiş olması yani seyrüsülûk yolunda edindiği merteye göze çarpmaktadır. Ham olan kişi ah etse de soğuk ve tesirsiz olacaktır ancak dert ile yanıp pişmiş bir kişinin ahı sıcak, yakıcı ve daha etkili olacaktır. Bu nedenle serzenişlerin tesirli olabilmesi, karşı tarafı etkileyebilmesi, dert ateşinde yanmakla mümkündür. Başka bir deyişle yakabilmek için önce yanmak gerekir. Nitekim ham olanın pişmesi, pişenin varlığını yok etmesi bu yolun en önemli makamıdır.

آه من در جهان نمی‌گنجد در جهان پس چگونه آه کنم

Benim ahım sığmaz kâinata

Daha nasıl ah edeyim bu dünyada

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 470)

Âşıkların ahı ve feryadı çoktur. Onlar, sevgiliden ayrı olmanın derdi ile daima keder içindedirler ve sürekli vuslatı arzularlar. Âşık, bu kederle öyle

bir ah eder ki adeta bütün âleme yayılır ve her yeri doldurur ve hatta ağzından çıkan ah kâinata sızmaz. Bütün kâinat âşığın ahı ile dolunca artık bir ah etmeye bile yer kalmadığını dile getirir, daha nasıl ah edeceğini sorgular. Bu beyitte ah etmekten bitkin ve yorgun düşen bir âşığa da işaret edilmektedir.

Attâr, Horasan tasavvuf ekoluna mensup olup Bâyezîd ile Harakânî'ye büyük saygı duyan (Çiftçi 2003: 8) ve onların fikirlerini benimseyen sufi bir şair olması nedeniyle vahdet-i vücud anlayışına uygun düşecek şekilde âşıkın/sûfînin tanrısal boyutu dikkate alındığında kendisi ve bir eylemi olan ahı kâinata sığmaz.

تنگ دل شد هر که آه من شنود زانکه آه از تنگنایی می‌کنم

Benim ahımı işiten herkes kedere gark oldu

Çünkü darlıktan, sıkıntıdan ah ediyorum

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Nefisî: 322)

Attâr, yukarıdaki beyitte yüreğindeki dert ateşi ile ta içinden ah ettiğini ve bu ahı duyan herkesin aynı şekilde dertlendiğini ifade eder. Herkes, bu ahtan o denli etkilenmektedir çünkü sıkıntıdan dolayı gönülden ah etmek başkalarının da canını sıkmakta ve onları da dertlendirmektedir.

ای دل غافل بدانک منتظر توست دوست آه که آگه نه‌ای کز که جدا مانده‌ای

Ey gafıl gönül, bil ki dost beklemektedir seni

Ah ah, kimden ayrı kaldığından haberdar değilsin ki!

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Nefisî: 388)

Yukarıdaki beyitte şair, hakiki dostun yani Allah'ın kendisini beklediğini; kendisinin ise bundan gafıl olduğunu ifade eder. Yaratıcı, kullarının elbette kendisine yönelip dönmesini bekler. Gafıl kişi ise dost, kendisini bekliyor olmasına rağmen ondan uzak ve ayrı olduğundan yakını ve ah eder. Burada Attâr kendisine serzenişte bulunmaktadır. Bütün madde âleminden ve hatta nefsinden bile sıyrılması gerektiğini vurgulamaktadır. Vahdete ulaşmak için masivadan, dünyaya ait her şeyden uzaklaşması adına kendine telkinde bulunmaktadır.

هرگز نرسد و ر آن همه آه درهم بندی به بارگاهت

Onca ahı birbirine bağlasan da

Ulaşamaz asla senin dergâhına

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 114)

Yukarıdaki beyit, Tefazzulî neşrinde olup Nefîsî neşrinde bulunmamaktadır. Attâr, bu beyitte sevgilinin erişilemez olduğundan bahsetmektedir. Ne kadar dövünüp ah etse de sevgiliye ulaşmaz bu ahlara, ulaşsa dahi sevgili bu yakarışları muhatap almaz. Şair burada, bu soyut durumu somutlaştırarak sevgiliyi sarayda oturan bir sultan gibi tasarlamış, kendi yakarışlarının ve ahlalarının da ancak sarayın eşiğine kadar gidebildiğini, sultana ulaşamayacağını dile getirmiştir. Âşık ne kadar ah etse de sevgili bu ahlara, bu yakarışlara kulağını kapatmıştır.

Âh kerden / ندرک دا : Feridüddîn Attâr, Farsçada “ندرک (kerden) / yapmak, etmek” anlamına gelen mastar ile kullanılan ندرک دا fiilini gazellerinde şöyle kullanmıştır:

بس آه که عاشقانت کردند دل نرم نشد ز هیچ آهت

Senin âşıkların o kadar çok ah ettiler ama

Bunca aha rağmen gönlün yumuşamadı asla

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 114)

Attâr yukarıdaki beyitte sevgilinin onca feryatlara, ahlara rağmen yumuşamayan gönlüne, taş kalpliliğine, ilgisizliğine işaret etmektedir. Nitekim klasik edebiyatta âşıkların ağlayıp sızlamaları pek fayda vermez. Sevgilinin acımasız ve zalim bir yönü vardır.

صد آه کنم که هر یکی زو دو کون به یک زمان بسوزد

Yüzlerce ah ederim, ahların bir tanesi

Bir anda yakar iki âlemi

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 180)

Beyitte, sevgili uğruna durmadan ah ile yakınan bir âşığın hali anlatılmaktadır. Tıpkı Fuzûlî'nin felekleri tutuşturan, âlemi yakan ahı (Onat Çakıroğlu 2013:

1973) gibi burada da âşığın ahı ile iki âlemin yandığına işaret edilmektedir. Ayrılık derdi ile âşık, bütün varlığı ile baştan başa bir ateş halini aldığını ve bu şekilde tüm âlemi yakabileceğini ifade etmektedir.

از درش عطار را بویی رسید آه از آنجا مشک بویش می‌کند

Onun kapısından bir koku geldi de Attâr'a

Onun için misk gibi kokar ahı da

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:242)

Yukarıdaki beyitte sevgilinin eşsiz kokusuna vurgu yapılmaktadır. Sevgilinin kokusu o kadar muhteşem ve etkilidir ki kapısından gelen koku dahi âşığı mest etmeye yeter. Attâr, sevgiliden gelen güzel kokuyu öylesine içine çekmiştir ki ahı da misk gibi kokmaya başlamıştır.

آه گر من ز عشق آه کنم همه روی جهان سیاه کنم

Ah! Eğer aşk yüzünden ah edersem, ah!

Tüm dünyanın yüzünü yaparım simsiyah

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:180)

Attâr bu beyitte aşk yolunda, sevgili uğruna karşılaşıacağı sıkıntılar yüzünden güç gösteremeyip ah edip inlersem bana yazıklar olsun demektedir. Bu bağlamda sevgili yolunda bütün ıstırapları, dertleri başa taç edip ondan sızlanmamak gerektiğini vurgular. Aksi takdirde bütün kâinat simsiyah olup kararsa da hiçbir önemi yoktur. Öyle ki aşk yüzünden dayanamayıp ah eder ıstırabını dışa vurursa bütün güzellikler, niteliğini yitirecek ve insanlar mutsuz olacaktır.

Âh avorden / ن‌دروآه: Sözlükte “getirmek” manasına gelen “ن‌دروآه” fiilini, “ah etmek, iç çekmek” anlamına gelen “ن‌دروآه” şeklinde gazellerinde kullanmıştır:

دوش در وقت سحر آهی بر آوردم ز دل در زمین آتش فتاد و بر فلک کوکب بسوخت

Seher vakti yürekte bir ah çektim dün gece

Ateş düştü yeryüzüne, yıldızlar yandı gökyüzünde

(*Divân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:18)

Attâr, bu beyitte de tıpkı yukarıdaki bir diğer beytinde bahsettiği gibi ateş dönüşen ahının tesiriyle yeryüzünü ateşe vermiş ve gökyüzündeki yıldızlar yanıp kül olmuştur.

چون آه برآورم ز عشق تو کان آه درین دهان نمی‌گنجد

Bir ah çekecek olsam senin aşkınla

O ahım sığmaz ki bu ağzıma!

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:133)

Yukarıdaki beyitte Attâr, sevgilinin aşkı ile ah çekmek ister ama bu mümkün olmaz. Yüreğindeki yakarış ve acı o kadar derindir ki ah ettiğinde ağzına sığmayacağını yani bunu ifade edemeyeceğini, derdini yansıtacak bir yakarışın olmadığını dile getirir.

بیم است که صد آه برآرم ز جگر من تا بی تو چرا می‌برم این عمر به سر من

Yüzlerce ah ederim yürekten ama korkarım yine de

Bu ömrü neden sensiz tüketirim diye

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 537)

Şair burada sevgiliye ulaşmanın mümkün olmadığından ve vuslatın gerçekleşmeyeceğinden bahsetmektedir. Acılar içinde hasretle ne kadar ah çekerse çeksın sevgilinin kendisine iltifatta bulunmayacağını, bir ömür sevgilisi olmadan yaşayacağını dile getirir ve bu durumdan şikâyetçi olur.

گفتم که از غمان تو آهی برآورم آن آه در درون دهانم بسوختی

Dedim ki senin üzüntünle bir ah edeyim

O ah ağzımın içini (öyle) yaktı ki

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 617)

Klasik şiirde âşık sürekli dert çeker ve daima üzüntü içindedir. Sevgiliye kavuşma hasretiyle ah eder ve o ah o kadar yakıcıdır ki âşığın yüreğini yaktığı gibi ağzını dahi yakar. Burada Attâr yine âşığın kederli halini tasvir etmekte; soyut bir acının beden üzerindeki somut acıya dönüşmesine işaret etmektedir.

Âh-ı âteşîn / نیشت آه: Attâr, ‘ateşli, yakıcı, yakan’ anlamına gelen “نیشت آه” sözcüğünü ah ile ‘yakan, kavuran, ateşli ah’ manasında terkip halinde gazellerinde kullanmıştır.

آه های آتشینم پرده های شب بسوخت بر دل آمد وز تف دل هم زبان هم لب

Ateşli ahlarım gecenin perdelerini yaktı
Gönle düşen hararetle dilim dudağım yandı

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 18)

Attâr yukarıdaki beyitte bir şeyin aşıkâr olması, meydana çıkması, ifşa olmak ve rûsva olmak anlamlarına gelen perdeleri yakmak fiilini kullanarak acı içindeki ateşli ahları ile kendini ele verdiğini, ifşa ettiğini ve yüreğindeki yangın ile dilinin dudağının yandığını ifade etmektedir. Yine soyut olarak hissettiği acının bedenindeki etkilerine işaret etmektedir.

آب رویم مبر که بی رویت قسم من آه آتشین افتاد

Beni rezil rûsva eyleme, senin cemalin olmayınca

Ateşli ah etmek düştü benim payıma

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 116)

Şair, beni rezil rûsva eyleme derken sevgiliye, yokluğunla beni ateşe atarak inleyip ağlamama ve insanların ağlayışlarını duymasına neden olma demektedir. Nitekim sevgiliden ayrı olmak âşık için acı çekmenin, ağlayıp sızlamanın en büyük nedenidir. Sevgilinin yüzü olmadığı sürece âşık hasret ateşiyle ah edip yakarmaktadır. Âşık kişinin payına sadece ağlayıp gözyaşı dökmek düşmektedir.

بترس از تیر آه آتشینم که از گرمیش پیکان می بسوزد

Benim ateşli ahımın okundan kork

Çünkü onun sıcaklığı ile yanar temren dahi

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 180)

Yukarıdaki beyitte Attâr ah nidasını ilk kez öç, intikam, beddua anlamında kullanmıştır. Sevgilinin ıstıraplarına dayanamayan bir âşık edasıyla ateş nasıl temreni yakıp eritebiliyorsa kendi ahının da sevgiliye zarar

verebileceğini dile getirir. Ahının bir ok kadar öldürücü olabileceğini ifade etmektedir. Âşık, sevgilinin bu ahtan çekinip bir ihtimal kendisine iltifatta bulunmasını beklemektedir. Bu beyitte Hz. Muhammed'in "... bir de mazlumun duasından (ahından) sakın. Çünkü şu muhakkak ki mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne mâni olacak) hiçbir perde yoktur" (Buhârî 2004: 2704) hadisine telmih bulunmaktadır. Sonraki bazı beyitlerde de aynı hadise işaret edilmiştir.

بر باد مده مرا که ناگه در تو رسد آه آتشینم

Beni yele verme, bakarsın ansızın

Sana ulaşır ateşli ahım

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Nefîsî: 323)

Bu beyitte de yine yukarıda olduğu gibi âşık; sevgili beni sakın yele verip harcama, beni yok sayma, hakir görme; eğer böyle davranırsan ateşli ahım seni de bulur ve yakar demektedir.

به یکی آه آتشین در راه پرده از پیش بر دریدستی

173

Ateşli bir ah henüz yoldayken

Çoktan yırtmıştı perdeyi

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 618)

Attâr yukarıdaki beyitte ateşli ahın yakıcılığı özelliğinden hareketle bir ahının bütün perdeleri yaktığını yani bir yakarışı ile âşıklığını ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle kendini ifşa ettiğini dile getirmektedir.

Âh-ı dil / آه دل: Kelime anlamı olarak “gönül ahı” manasına gelen ve aynı zamanda bir serzeniş, yakarış anlamı da bulunan “آه دل” terkibi kullanılmıştır.

جرعه اندوه تو تا دل من نوش کرد ز آتش آه دلم کام وزبان در گرفت

Gönlüm, senin kederinden bir yudum içince

Dilim damağım tutuştu yüreğimin ah ateşiyle

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 108)

Sevgilinin ayrılık hasretini, cefası ve yokluk kederini tecrübe eden âşık, bu üzüntüyle gönülden ah eder ve bu yakarışın ateşi ile dili damağı yanar.

Nitekim bu keder sebebiyle yürekten çıkan ahlar bir mumun yakılıp yanması gibi kendini yakar. Bu beyitte de yine manevi bir acının beden üzerindeki etkisi göze çarpar.

گر تو همه سیمرغی از آه دلم می‌ترس کاتش ز دلم ناگه در بال پرت افتد

Sen baştan aşağı Simurg olsan dahi gönlümün ahından kork

Nitekim gönlümdeki ateş senin koluna kanadına düşer ansızın

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 126)

Attâr bu beyitte kendi eserlerinden *Mantûku 't-tayr*'ın ana kahramanı, kuşların sultanı olan Simurg'a işarette bulunarak sevgiliye seslenir. Sevgili, Simurg dahi olsa ahının, peşini bırakmayacağını hatta bir gün kanadını yakacağını dile getirir. Bir âşığın ahının, kuşların sultanı karşısındaki gücüne vurgu yapar.

از آه دل عطار آخر به نمی‌ترسی کانکس که خبر دارد از آه سحر ترسد

Belli ki Attâr'ın gönül ahından kokmuyorsun

Oysaki basiretli kişi seher vaktinin ahından korkar

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 191)

Yukarıdaki beyitte Attâr ahlarını duymayan, önemsemeyen sevgiliye serzenişte bulunmaktadır. Gönül ahından korkmak gerektiğini ve basiret sahibi bir kimsenin değerli kabul edilen zamanlardan olan seher vaktinde yapılan ahtan korkacağını ifade etmektedir. Burada aslında seher vakti yapılan duanın kabul olunacağı inancına da işaret edilerek bu vakitteki ahın da ah edilen kişiye olumsuz tesiri olacağı üzerinde durulmaktadır. Yukarıda zikredilen hadise telmihte bulunmaktadır.

بیم است که از آه دل سوخته هر شب نه پرده افلاک به یکبار بسوزم

Korkarım benim gibi bir âşığın her gece ettiği ahlar ile

Feleğin dokuz kat perdesi yanar tek seferde

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 443)

Aşk ateşi ile yanıp dağılanan âşığın ahı, dokuz kat feleği yakabilecek güce ve etkiye sahip olduğu için bu ahtan korkmak gerektiği vurgulanmaktadır.

Burada Attâr bunca acı ve ıstıraba rağmen kendine teveccüh göstermeyen sevgiliye sitem etmektedir. Âşğın ateşi bütün varlığını yakmıştır.

Âh-ı hun-âlûd / دولآ نوخ هآ: Attâr, “kana bulanmış ah” anlamına gelen “هآ” niteleme teribini kullanarak ahlarnın ne kadar acı dolu ve tesirli olduunu ifade etmektedir.

تو ز آه من چو گردون فارغ واز هجر تو آه خون آلودم از گردون گردان بگذرد

Sen, benim ahımdan başıboş felek gibisin; senin ayrılığın ile

Kana bulanmış ahım dönüp duran felekleri aşp geçti

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 152)

Attâr yukarıdaki beyitte sevgiliyi; feleğın iyi kötü, olumlu olumsuz, doğru yanlış, neşe keder bütün koşullara rağmen dönüyor olması özelliğine binaen feleğe benzetmiş ve sevgilinin umursamazlığına işaret etmiştir. Bütün bu ilgisizliği ve umursamazlığına rağmen âşık ise sevgilinin hasretiyle ah edip yüreğini kanatmaktadır. Öyle bir ah etmiştir ki felekleri dahi aşmıştır.

عاشقی باید که بر هم سوزد او عالمی از آه خون آلود خویش

175

Bir âşık gerek! Öyle bir âşık ki baştanbaşa

Bir âlemi yakan kanlı ahlarıyla

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 364)

Bu beyitte Attâr yine âşğın taşması gereken özelliklerden yola çıkarak aşk derdi ile dertlenmesi ve baştan başa yanması ve hatta tüm varlığının kendi kanına bulanması gerektiğini ifade etmektedir.

Âh keşiden / ندىشک هآ: Attâr, “ah çekmek, ah etmek” anlamına gelen “هآ” bileşik fiilini gazellerinde bir kez kullanmıştır.

گر آه کشم زبان بسوزد بگذر ز زبان جهان بسوزد

Bir âh çekersem dilim yanar

Bırak dili bütün cihan yanar

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 180)

Attâr yukarıdaki beyitte aşk derdi ile bir ateş kütesine dönüşen ahının sadece kendisini değil bütün dünyayı yakabileceğini söylemektedir. Burada

yüreğindeki acı ile beslenen ahının ne kadar büyük ve yakıcı olduğunu göstermektedir. Nitekim bir âşığın aşkı, derdinin ve acının derinliği ile büyür ve o nispette yakıcılığı ile etki alanı da artar.

Âh-ı ciger-sûz / آه جگرسوز: Yürekleri, gönülleri yakan ah manasında olan “آه” niteleme terkininin bir kez kullanıldığı görülmektedir.

چون آه جگرسوز ز عطار برآمد با مشک خط تو جگر سوخته ضم شد

Attâr'dan yürekleri yakan ahlar yükselince

Senin yüz hattının miskiyle, yanmış ciğer bir oldu

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 201)

Attâr kendine seslenerek yürek yakan ahları duyulduğu vakit sevgilinin miski ile ciğeri yanık kişiyi birbirine benzetmektedir. Burada renk bakımından bir benzetme olduğu görülmektedir. Nitekim ceylan miski renk olarak zaman zaman kahverengi de olmaktadır, yanık ciğeri de renk bakımından ve de kül gibi toz toz olması bakımından miske benzetmektedir. Aynı zamanda yüzün miskinden kasıt yanakların tüyleridir ve yine renk bakımından bir benzetme ilgisi vardır.

Âh-ı perde-sûz / آه پرده سوز: Attâr, “perdeleri yakan, gerçekleri ortaya çıkaran” anlamına gelen “آه پرده سوز” kelime grubunu “آه پرده سوز” olarak bir kez kullanmıştır.

بس آه پردهسوز که از قعر دل بزد بس نعره عجیب که از مغز جان کشید

Gönlün derinliklerinden perdeleri yakan nice ahlar çekti

Canın içinden nice garip naralar attı!

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 311)

Yukarıdaki beyitte Attâr canı gönülden, yüreğinin ta içinden ah ettiği için bu ahlâların harareti ve ateşi artmaktadır. Bu nedenle bütün makam, mertebe ve perdeleri de yakıp ortadan kaldırmaktadır. Nitekim perdeler yakılıp ortadan kaldırılınca hakikatin kendisi ile yüz yüze gelmektedir. Bu da tasavvufta perdeler yırtılıp ortadan kalkınca insanın Hak ile hakiki bir birliğinin olabileceği yani vahdetin oluşabileceği durumuna işaret etmektedir. Bu durum neticesinde de hayretler içinde gönülden ahlâlar, yüreğinden de çılgınlıklar ve naralar atmaktadır.

Âh u figân / آه و فغان: Attâr feryat figan ile ağlamak anlamına gelen “آه و” kelime grubunu gazellerinde bir kez kullanmıştır.

چون خط او بدمد ای عطار کم شود آه و فغانی که توراست

Sevgilinin yüzü serpilip yeşerince ey Attâr

Yetersiz kalır sendeki bu ah u figanlar!

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 23)

Şair bu beyitte kendine hitap ederek sevgilinin yüzü olgunlaşıp güzelliği kemale erdiğinde ne kadar ah edip feryat figan içinde yakarsa da aşk derdinden kurtulamayacağını, bu dert karşılığınca ah edemeyeceğini dile getirmektedir. Nitekim sevgilinin güzelliği bütün yakarışların ve ahların ötesindedir. Hakikati anlatmaya, Hakk'ı tarif etmeye kelimeler nasıl yetmiyorsa sevgili uğruna dökülen gözyaşı ve edilen ahlar da yetersizdir.

Attâr'ın gazellerinde figanlar

Attâr 24 gazelinde 29 defa figan kelimesini kullanmıştır. Yukarıdaki bölümde olduğu gibi figan kelimesi de 7 başlık altında sınıflandırılmıştır. 14 kez yalın halde figan, 4 kez figan etmek anlamında figân ber âmeden / ناعف / 3 kez figan yükselmek, feryat etmek anlamında figân ber hâsten / ندم آرب / 3 kez figan etmek, nara atmak anlamında figân efkenden / ندرک ناعف / 2 kez figan etmek manasında figân kerden / 1 kez figan etmek anlamında figân borden / ندرب ناعف / 1 kez feryadı figanı olmak anlamında figân dâšten / ندرشاد ناعف / 1 kez de figana başlamak, figan etmek anlamında figân der giriften / ندرگ رد ناعف kelime gruplarını kullanmıştır. Aşağıda söz konusu başlıklar altında açıklamalarıyla birlikte şehit beyitler verilmiştir.

Figân / فغان: Feridüddîn Attâr gazellerinde yalın halde “فغان” kelimesini, “serzeniş, inleme, feryat figan etme, ağlama” anlamında on dört kez kullanmıştır.

چون ز لعلش زندگی وآب حیوان یافتند مردگان در خاک گورستان فغان برداشتند

Onun yakut dudağından ab-ı hayat bulunca

Kabristandaki ölüler başladılar feryat figana

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 239)

Sevgili, âşığının ölecek hale gelmesine neden olacak kadar acı çekmesine sebep olsa bile her zaman varlık ve hayat sebebidir. Âşıklar, sevgilinin sözünden ve dudağından ab-ı hayat bulurlar. Bu ab-ı hayat da yaşam kaynağı ve dirilik sebebidir. Öyle ki sevgilinin ab-ı hayatı ile yaşama dair hiçbir özelliği kalmayan ölümler dahi cana gelip feryat ve figan etmeye başlarlar. Sevgilinin kırmızı dudağından dökülecek iki söz ölümlere dahi hayat verecek bir güce sahiptir.

از بس که زخم دو دست بر سر آید به فغان دو آستینم

İki elimle öyle çok vururum ki başıma

İki yenim başlar feryat figana

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 479)

Attâr, yukarıdaki beyitte duyduğu hasret ateşiyle, öfkeyle veya pişmanlık ile ahlârlar içinde dövündüğünü, iki eliyle başına vurduğunu dile getirmektedir. Kendi canını öyle acıtır ki başına vuran elleri dahi feryat figan etmeye başlar.

به زمین می فرو شود خورشید هر شب از شرم، پر فغان از تو

Güneş yerin dibine giriyor

Her gece utancınla, feryat ediyor

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 554)

Klasik şiirde sevgilinin güzelliği her şeyin ötesindedir. Güzelliği her şeyden üstündür öyle ki bütün cihanı aydınlatan güneş dahi sevgilinin güzelliği karşısında utanır ve ıstırap duyar. Güneşin her gece batışını bu utanca ve ıstırapa bağlamaktadır. Güneşin her gece sadece bu nedenle yüzlerce figanla battığını dile getirmektedir.

گر جمله تویی همه جهان چیست و هیچ نیم من این فغان چیست

Cümle âlem sen isen, bütün bu cihan da nedir

Ben eğer hiç bile değilsem, bu feryat figan nedir!

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 79)

Attâr yukarıdaki beyitte tasavvufun temel düşüncelerinden olan büyük küçük, iyi kötü, güzel çirkin var olan her şeyin yaratıcının kendisi olduğu

yani vahdet-i vücut öğretisini ifade etmektedir. Nitekim alemdeki her şey bizzat yaratıcıdan bir parça olduğu için kendi başına bir alemde bahsetmek mümkün değildir. Şair, kendisinin de yaratıcıdan bir parça olduğunu ve aslında benlik öznesinin olmadığını, aslında kendisinin bir hiç olduğunu dile getirmektedir. Ancak bir hiç bile olmamasına rağmen bunca figanın nasıl ortaya çıktığını sorgulamaktadır.

Figân ber hâsten / فغان برخاستن : Sözlük anlamı “kalkmak, yükselmek” olan “برخاستن” ön edatlı fiili “فغان” kelimesiyle beraber “feryat figan koparmak/etmek” manasında kullanılmıştır.

چون ز مرغ سحر فغان برخاست ناله از طاق آسمان برخاست

Seher kuşundan figanlar yükselince

Nice feryat yükseldi gök kubbeden de

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 21)

Yukarıdaki beyitte Attâr seher kuşu ifadesini güle olan aşkı ile maruf bülbülden kinaye olarak âşık yerine kullanmıştır. Bülbülün yani âşığın feryat figan etmesiyle beraber gök kubbe altındaki tüm mevcudat da ağlamaya başlar. Nitekim hasret ve acı içinde kıvranan âşığın feryadı bütün alemini ağlatacak kadar tesirlidir.

زآرزوی سماع وشاهد و می از همه عاشقان فغان برخاست

Sema, sevgili ve şarap arzusundan

Feryat figan yükseldi bütün âşıklardan

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 21)

Klasik edebiyatta bir meclisin en temel unsurlarından olan sema, sevgili ve mey zikredilmektedir. Bu üç unsurun tesiriyle meclisteki âşıkların hasreti ve acısı iyice perçinleşir, mest olmanın verdiği hal ile her birinden keder içinde feryat ve figanlar yükselir.

ساقیا بادۀ اندوه بیار تا ز عشاق فغان برخیزد

Ey sâki! Getir gam şarabını

Âşıklardan feryat figan yükselsin

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:183)

Attâr bu beyitte de bir önceki beyitte olduğu gibi bir meclis ortamından fotoğraf oluşturmaktadır. Sâki de meclisin en önemli unsurlarından birisidir. Nitekim aşk şarabını dolaştıran, dert badesini getiren sâkidir. Burada da yine âşıklar sevgilinin hasreti, vuslat özlemi ve aşk derdi ile feryat ve figan etmektedirler.

Figân efkenden / فغان افکندن: “Atmak, fırlatmak” anlamına gelen “افکندن” fiili “فغان” kelimesi ile birlikte “feryat figan etmek” anlamında kullanılmıştır.

بر امید وصل در صحرای دل بیدلان را در فغان افکندهای

Gönül sahrasında vuslat ümidi ile

Âşıkları atmışsın feryat figan içine

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 607)

Yukarıdaki beyitte sevgilinin aldatıcı, gönül çelen, ümit verip sözünde durmayan, yüze gülüp ağlatan, âşığını ıstırap içine atan acımasız özelliklerinden bahsedilmektedir. Sevgili her seferinde âşığına kavuşma ümidi verir ancak asla sözünde durmaz ve her defasında âşığının acılar içinde feryat ve figan etmesine neden olur.

جان و دل خسته را ز آرزوی خویشتن گه به خروش آوری گه به فغان افکنی

Bu yaralı gönlü ve yüreği kendi arzunla

Bazen feryada sevk edersin bazen figana

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 673)

Bir önceki beyitte olduğu gibi sevgili bütün acımasızlığı ve zalimliği ile âşığını ıstırap içine atar. Bazen ona ümit vererek heyecanlandırır ve coşkun, şevke gelmiş bir hale sokar bazense onu ateşler içinde ağlatıp feryat ve figan etmesine neden olur.

Figân ber âmeden / فغان بر آمدن: “Ortaya çıkmak, belirlemek, meydana gelmek” anlamında olan “بر آمدن” ön edatlı fiili “فغان” kelimesiyle beraber “feryat figan etmek, yükselmek” manasında kullanılmıştır.

سرمست به بوستان برآمد از سرو و ز گل فغان برآمد

Salına salına sarhoş halde bahçeye girdi

Servi ve gülden feryat figan yükseldi

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 224)

Klasik edebiyatta sevgili; boyu, saçı, beli, kokusu, yüzü, yanağının rengi gibi çeşitli bakımlardan en güzel varlıktır ve ondan güzeli yoktur. Yukarıdaki beyitte sevgili güzel ve hoş kokulu bir mekân simgesi olan bahçeye gelince bahçede bulunan servi ve gülün bu güzellik karşısında kendilerinden geçip figan etmeye başladığı ifade edilmektedir. Servi, kendinden daha güzel boylu olması bakımından, gül ise hem koku hem de al yanakları bakımından sevgili karşısında feryada başlamaktadır.

چو نقاب برگشائی مه آن جهان برآید ز فروغ نور رویت ز جهان فغان برآید

Öbür dünyanın ayı doğar örtüyü kaldırdığın zaman

Yüzünün nurunun parlaklığından feryat figan yükselir dünyadan

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 288)

Attâr, yukarıdaki beyitte sevgilinin ıslıl ıslıl, güzellikte eşsiz olan yüzünden örtüyü kaldırdığı vakit dünyayı aydınlatan ayın ortaya çıkacağını, ışık saçacağını belirtir. Burada olağan bir tabiat olayına işaret eder ve tıpkı güneş doğduğunda karanlığın ortadan kalkmasına benzetir. Sevgilinin güzelliği ortaya çıkıp yüzünün nuruyla her yer aydınlanınca dünyadaki her şey bu güzellik karşısında hayret içinde feryat etmeye başlar.

Figân kerdên / فغان کردن: Sözlük anlamı “yapmak, etmek” olan “کردن” fiili “فغان” kelimesi ile birlikte feryat figan etmek anlamında kullanılmıştır.

کس جواب ما نخواهد داد باز گرچه بسیاری فغان خواهیم کرد

Her ne kadar pek çok feryat figan edecek olsak da

Kimse bize cevap vermeyecek bir daha

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 157)

Sevgili, âşığın acı içindeki bütün inleyişlerine rağmen tevazu gösterip âşığa meyletmez ve onun tüm bu acılarını görmezden gelir. Âşık ise kendisine bir karşılık, muhabbet gelmeyeceğini bile bile sevgiliden asla vazgeçmez, keder içinde ağlayıp figan etmeye devam eder. Nitekim klasik edebiyatta âşığın işi acı içinde ağlamaktır. Aksi halde âşık sayılmayacaktır.

عشق توام داغ چنان می‌کند کاتش سوزنده فغان می‌کند

Senin aşkın beni öyle yakıyor ki

Yakıcı ateş bile feryat figan ediyor

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 242)

Aşk ateşi kainattaki bütün ateşlerden daha yakıcıdır ve âşık bu ateşi her saniye yüreğinde taşır. Öyle derin bir ateştir ki bu, ateşin kendisi bile bu aşk ateşinin karşısında feryat eder. Bu yakıcı ateş âşığı baştan sona yakar, tüketir.

Figân borden / فغان بردن: Kelime anlamı “götürmek, taşımak” olan “بردن” fiili “فغان” sözcüğü ile beraber “feryat figan etmek” anlamında kullanılmıştır.

زنده بمردم از غمت خام بسوختم ز تو تا به کی این فغان برم نیز فغان نمی‌برد

Yaşarken öldüm kederinle, senin yüzünden hamken yandım

Daha ne zamana kadar böyle figan ile ağlayacağım, gerçi figan edemiyorum artık

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:150)

Attâr yukarıdaki beyitte âşığın, sevgilinin verdiği keder ve elemle yaşamaktayken öldüğünü, henüz ham ve genç iken yanıp piştiğini söyler. Dert içinde daha ne zamana kadar bu şekilde inleyip ağlayacağını sorgular, bir bakıma bu durumdan şikâyet eder.

Figân dâştên / فغان داشتن: Sözlükte “bir şeye sahip olmak” anlamına gelen “داشتن” fiili “فغان” kelimesiyle beraber “feryat, figan etmek, feryadı olmak” manasında kullanılmıştır.

چون کار نمی‌کند فغان بی تو از دست غم تو چون فغان دارم

Sensizlikte figan etmek yaramıyor bir işe

Kederin yüzünden her an figan ederim yine de

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî: 423)

Yukarıdaki beyitte sevgili varken de yokken de her an dertle ağlayan ancak bu aylayıp inleyişleri sevgilisinin kalbini yumuşatmayan bir âşık anlatılmaktadır. Nefes alıp vermek gibi sürekli feryat ve figan içinde acı çekmektedir.

Figân der giriften / فغان در گرفتن: Sözlükte “almak, tutmak, tutulmak” anlamlarına gelen “در گرفتن” ön edatlı fiili “فغان” kelimesiyle birlikte “figana tutulmak, başlamak” manasında kullanılmıştır.

چون تو برانداختی برقع عزت ز پیش جان متحیر بماند عقل فغان در گرفت

Fırlatıp atınca yüzünden izzet burkasını

Can şaşkına döndü, akıl ise figana başladı

(*Dîvân-ı Attâr*, tsh. Tefazzulî:108)

Sevgili; yüzünün üzerindeki örtüyü, âşıkla aralarında olan engeli kaldırıncâ âşıklara parmak ısırtan güzelliği ortaya çıktığı için canlar hayret içinde şaşkına döner, ne yapacağını bilemez. Akıl ise bu güzellik karşısında dengesini kaybeder; havsalaya sığmayan, tasvire betimlemeye gelmeyen bir güzellik karşısında adeta nutku tutulur ve akıl dahi feryat figana başlar. Bu beyitte Attâr canın şaşkına dönmesi, hayret etmesi ifadesiyle tasavvuftaki hayret makamına işaret eder.

Sonuç

183

Klasik İran edebiyatının en önemli şair ve mutasavvıflarından Ferîdüddîn Attâr'ın gazellerindeki ahlârların, feryat ve figanların çoğu zaman acı içinde kıvranan, sevgilinin zulmüne uğramış, ayrılık ıstırapı çekmiş, sevgili hasreti ile yanmış bir âşığa işaret ettiği görülmektedir. Attâr, şiirlerinde ahlârları ve figanları oldukça etkili ve canlı bir şekilde kullanmıştır. Özellikle ah ifadesinin söyleniş formundan kaynaklanan özelliğinden ötürü gazellerine bir hareket ve içtenlik katmıştır. Aynı zamanda bu iki mazmunu tasavvuf ve klasik edebiyatın anlam dünyasına uygun düşecek şekilde tertip etmiş ve bütün içtenliği ile mısralarını süslemiştir. Bazı beyitlerinde hakikat sırrına eren bir salikin bütün makamları yakan ahlârları öne çıkmakta bazılarında ise Hakk'ın hakikati ile karşı karşıya kalınca hayret ve şaşkınlık içinde dile gelen ahlârlar ve figanlar göze çarpmaktadır.

Feridüddîn Attâr'ın ahlârları ve figanları bazen gönlünü sevgiliye kaptıran bir âşığın özlemi, bazense kendisine asla iltifat etmeyen sevgiliye bir sitem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman ayrılık derdinin âşığı içine attığı derin keder nedeniyle isyanlar ederek ah ettiği görülmektedir. Âşığın kalbindeki bu sitem ve isyan ile ettiği ahlârların, sevgiliyi de yakacağını ve hatta âşığın ahlârlarından korkması gerektiği söylemektedir. Bazen minberde ah ile yakaran, Allah'tan niyazda bulunan tasavvuf ehli, bazen dua eden bir

kul bazen ateşli ahı ile dokuz kat feleği tutuşturan bir âşık göze çarpmaktadır. Bazen bütün perdeleri yakıp Hakikat sırrına ulaşan bir salık, bazense sevgilinin cemali veya hakikat gerçeği ile şaşkına dönüp feryat eden, ahları ile yıldızları yakan bir yürek karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Attâr'ın gazellerindeki âşıklar ayrılıktan, hüzünden, cefadan veya hayretten ah çekip figan ederler demek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Afifî, Rahim (1372 hş.). *Ferhengenâme-i Şi'rî*, Tahran: İntişârât-i Sirûş.
- Attâr, Ferîdüddîn (1389 hş.). *Dîvân-ı Attâr-ı Nişâbü'rî*, tsh. Said-i Nefisî, Tahran: İntişârât-ı Kitâb-ı Abân.
- Attâr, Ferîdüddîn (1390 hş.) *Dîvân-ı Attâr*, tsh. Taki-yi Tefazzulî, Tahran: İntişârât-ı İlm u Ferhengî.
- Cebecioğlu, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çiftçi, Hasan (2003). “İki Ünlü Şâfi'nin İlginç Görüşmesi (Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ve Ebû'l-Hasan-i Harakânî)”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/9, Ankara.
- İmam Buhârî (2004). *Sahîh-i Buhârî*, Çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Onat Çakıroğlu, Tuba (2013). “Fuzûlî Divân'ında Ah Kavramı”, *Turkish Studies* 8, s. 1969-1982.
- Özyürek, Dursun (2017). “Nâbî'nin Gazellerinde Ah Kavramı”, *İnsan ve Toplum, The Journal os Humanity and Society*. 7, s.161-185.
- Pezûk, Zehra (2012). “Ahmed Paşa Divân'ında Ah Kavramı”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, s. 142-151.
- Safâ, Zebîullah (1386 hş.). *Târîh-i Edebiyyât der İran*, Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Şahinoğlu, Nazif (1995). Feridüddîn Attâr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* -V İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 95-98.

- Temiz, Mehmet Enes (2024) “Attâr-ı Nişâbü'rî'nin Bir Gazeli Üzerine Tasavvufî Bir Şerh Denemesi”, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 41, s. 1190-1199.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. (<https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 13.01.2025)
- Uludağ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uzunoğlu Sayın, Esengül (2020). “Ferîduddîn-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbih ve Teşbih Sanatı”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3, s. 169-185.

